

Sennett'in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett's Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

Makale Geliş Tarihi/Article Submission Date 03.02.2025
Makale Kabul Tarihi/Article Accepted Date 18.02.2025

Cem ÖZKURT*

Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
ozkurtcem70@hotmail.com, ORC-ID: 0000-0003-1438-6517

Özet

Çağdaş sosyolojinin en etkili yorumcularından biri olarak Richard Sennett, günümüz toplumsal formasyonunun krizlerini tespit etmek ve analiz geliştirmek bakımından keskin bir zekaya sahiptir. Sennett eserlerinde, kimilerinin ileri modernite ya da geç modernlik kimilerinin ise postmodernlik olarak tanımladığı güncel toplumsal gerçekliğin, şiddetli bir değişim geçirdiği ve bu değişimin toplumsal bellekte geriye çevrilemez hasarlara yol açtığı iddiasındadır. Sennett'e göre toplumsal krizin merkez üssü, kapitalizmin yeni formlarda ortaya çıkan üretim, dağıtım ve ağ sistemi modellerinin hem ileri kapitalist refah toplumlarında hem de bağımlı ekonomiye sahip ulus-devletlerin ekonomik sistemlerinde alt-üst edici etkilerde bulunmasıdır. Bu etkinin belirgin olarak gözlemlenen iki boyutu vardır. İlk boyut, kapitalist formasyona sahip hem gelişmiş hem de gelişmekte olan tüm toplumlardaki iç hiyerarşilerde gelir eşitsizliklerinin artışı ve sınıf bariyerlerinin yeniden yükselmesidir. Bu toplumlarda artık geniş sosyal kesimlerin tüm yaşamları boyunca çalıştıkları ve tam istihdamın güvencesiyle yaşama tutundukları işler yoktur. İkinci boyut, kapitalizmin yeni üretim formlarının yıkıcı etkisiyle bağlantılı, gündelik etkileşimin istikrarlı insan ilişkilerinden ve dayanışma ruhundan koparak, giderek para ilişkilerine, ben-merkezciliğe ve rekabet kültürüne gömülü hale gelmesi ve bunun ortaya çıkardığı ahlaki krizdir. Bu makale, Sennett'in kuramsal yaklaşım ve kavramsal çerçevesinden hareketle, günümüz toplumlarının hem kurumsal ekonomik ilişkilerine hem de gündelik yaşantısına bir bakış sergilemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Çalışma İlişkileri, Toplumsal Tabakalaşma, Sınıf, Güvencesizlik

Abstract

As one of the most influential commentators of contemporary sociology, Richard Sennett has a sharp mind in terms of identifying the crises of today's social formation and developing analyses. In his works, Sennett claims that current social reality, which some define as high modernity or late modernity and others as postmodernity, has undergone a drastic change and that this change has caused irreversible damage to social memory. According to Sennett, the epicenter of the social crisis is the disruptive effects of the new forms of production, distribution and network system models of capitalism, both in advanced capitalist welfare societies and in the economic systems of nation-states with dependent economies. This effect has two clearly observed dimensions. The first dimension is the increase in income inequalities and the re-emergence of class barriers in internal hierarchies in all societies

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

with capitalist formations, both developed and developing. In these societies, there are no longer jobs in which large social segments work throughout their lives and hold on to life with the security of full employment. The second dimension is the moral crisis that is caused by the destructive effects of capitalism's new production forms, the separation of everyday interaction from stable human relations and the spirit of solidarity, and its embedding in money relations, self-centeredness and competition culture. This article aims to provide a perspective on both the institutional economic relations and the daily life of today's societies, based on Sennett's theoretical approach and conceptual framework.

Keywords: Capitalism, Working Relations, Social Stratification, Class, Insecurity

Giriş

Kapitalist sistemin 1945 sonrası yapısal dönüşümü özellikle refah toplumlarında çok boyutlu etkiler bırakmıştır. Enformasyonel devrim, finans kapitalin yaygınlaşması, küreselleşme ve uluslararası pazarlara yeni türden ağ yapılarıyla tahakküm, kapitalist kâra beklenmedik bir ivme kazandırmıştır. Merkez ülkelerdeki bu dönüşüm, periferideki bağımlı ekonomiye sahip ülkelerdeki ekonomik sistemleri de benzer bir modele doğru sürüklemiştir. Ekonomi kurumundaki bu farklılaşma, sosyal gruplar ve toplumsal sınıfların gündelik yaşantısını olumsuz yönde etkilemiştir. Kapitalizmle ulus-devlet arasındaki yurttaşlık eksenli tarihsel uzlaşma ortadan kalkmıştır. Özellikle 1970'lerle dönüşen ekonomik sistemlerde, işletme ideolojinin yıkıcı etkileri yurttaşlıkla kapitalizm arasındaki uzaklaşmanın görünür hale gelmesine aracılık etmiştir. Richard Sennett, kuramsal yaklaşım ve kavramsal çerçevesinde, yurttaşlıkla kapitalizm arasındaki gerilimlerin çok boyutlu görünümelerini bir analiz birimi olarak almış ve sosyolojik açıdan tartışmaya açmıştır. Sennett'in girişiminde, analizin odağı üç eksenle olgunlaşmıştır. İlk eksen, sanayi toplumunun geniş toplumsal kesimleri para ekonomisine entegre ederek biçimlendirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal kurumsallıkların parçalanmasıdır. Artık, bireylerin bir ulusa mensubiyetiyle doğal olarak ortaya çıkardıkları yerel kültürel bağlar önemini yitirmiştir. Çalışma ilişkilerinden, insan etkileşimine, aile ilişkilerinden siyasal tahayyüllere sanayi toplumunun köklü eğilimleri alt-üst olmuştur.

Sennett'in çerçevesini çizdiği ikinci eksen, İnsanın insan olmak bakımından toplumsal hiyerarşideki yeri ne olursa olsun, bir kültürün parçası olmak açısından sahip olduğu barınma, eğitim ve çalışma gibi hakların tartışılabilir hale gelmesidir (Sennett, 2013: 127). Bir zamanlar modernliğin güvence altına aldığı ve yücelttiği özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramların günümüz dünyasında yeni bir güvenceye ihtiyacı vardır. Refah toplumlarının bireyleri, toplumun özgürleşmesi ve fırsat eşitlikleri bakımından daha adil bir dünyanın inşasına katkı yapan dönüştürücü fail pratiklerinden uzaklaşarak; uzun süreli işsizlikle, alkolizmle, aile içi sorunlarla ve boşanma problemleriyle uğraşan, dış dünyaya kapalı aktörler haline gelmiştir. İleri kapitalist toplumlarda, genişçe bir iş gücünün, işsiz olarak geçirdikleri yılların toplumsal hasarı ve bunun iç dünyalarda ortaya çıkardığı utanç duygusu yaygın bir toplumsal duruma dönüşmüştür. Her bireyin gizlemek zorunda olduğu bir yarısı, ifade etmek istemediği bir utancı vardır. Bu durum, günümüzde refah toplumları bireyleri açısından pratik bir farklılaşmaya yol açmıştır: İfşa ve itiraftan; gizlenme ve örtbasa doğru giden trajik bir geçiş. Bu trajik geçişin doğal bir sonucu olarak örneğin, yıllarca bir kurumda çalışarak, kendisine tatmin edici bir cevap verilmeden işten çıkarılan bir çalışanın, geçmiş başarılarının tatmin duygusuyla, geleceğe güven ve umutla bakması ve gündelik ilişkilerini eski karakter bütünlüğüyle sürdürmesi olanaklı değildir (Sennett, 2012: 277).

Sennett'in çerçevesini çizdiği üçüncü eksen, günümüz toplumlarının iç hiyerarşilerindeki eşitsizliklerin artışı ve sınıf bariyerlerinin yükselmesidir. Uygarlığın eriştiği son aşamada yeni türden bir toplumsal yarılma belirginleşmiştir. Bir yandan eski kıtlık toplumlarının verili kısıtlılıkları aşılmış ve bireylerin özgürlük pratiği karnını doyurma biyolojik sınırının ötesine geçerek, alternatiflerin çokluğuyla ilişkilendirilmiştir. Ama öte yandan da, sınıflar hala toplumların üretici işlevlerinin ayrılmaz bir parçasıdır ve toplumsal kaynaklara erişim sınıfsal karakterlidir (Sennett ve Cobb, 2021: 84). Sennett, bu aşamada, sınıf durumuyla ilişkili ve tarihsel karakterli bir tartışmayı önemli bir sorunsal eşliğinde

Sennett'in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett's Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

gündeme getirir: “Bir insanın yöneticisinin ya da patronunun her talebine olumlu yanıt vermesi, bireyin kendi isteğiyle teslim ettiği haysiyet ya da onuru değil midir ve bu durumda kendini inkâr ortaya çıkarmakta mıdır” (2021: s. 87). Sennett, bu sorunsalı, Weber ve Gramsci’ye atıfla iktidarın yeniden üretiminin, tahakküm altında tutulanların bir dizi meşrulaştırma ve ikna süreciyle ilişkisine vurgu yaparak açıklamaktadır. Buna göre, İktidarın simgesel yayılımı, tüm toplumsal yaşantıyı ve bireyleri fethetmektedir ve iktidarın sembolik kodları dışında, sosyal ilişkileri tahayyüle olanak vermemektedir. Sınıf otoritesi, bu kodlar aracılığıyla yeniden üretilmekte ve rekabet duygusu alabildiğince körüklenerek, bireylerin ve sosyal grupların dayanışma ruhuyla birbirlerine yaklaşımları önlenmektedir.

Sennett’e göre çağdaş toplumlarda sınıf durumu geçmişin sıkı bürokratik yapılaşmasıyla karşılaştırıldığında da esnek işlemektedir ve yıkıcılığı artmaktadır. Bürokratik mekanizmanın zayıflaması daha az kurumsallık anlamına gelmemektedir. Esnek kapitalizmdeki işletme mantığı, bireyleri daha fazla performansa zorlaması bakımından ayaktadır, görünüşte otorite ilişkileri gevşemiştir ama sömürü derinleşmiş ve daha karmaşık bir hal almıştır. Bu bir açıdan, ekonomik iktidarın kurumların içinde yoğunlaştığı anlamına gelmektedir (Sennett, 2016: 61). Başarı miti, hem kurumsal hem de gündelik yaşantının bir parçası haline getirilmiştir. Toplumun savaşımı, diplomalar ve sertifikalar yarışı biçiminde cereyan etmektedir. Diplomalara ve niteliklere piyasa gerçekleriyle örtüşmeyenler, gelir hiyerarşinin üst katmanlarına çıkma şansı olmayanlar olarak başarısız addedilmektedir. Ara yetenekler ve orta düzeyli nitelikler, kazanan hepsini alır piyasasında kendilerine saygın bir yer bulamamaktadır. Diplomalara savaşımında, sınıf sisteminin altında yer alan ve düşük sosyo-ekonomiye sahip bireylerin, teknik mesleki yeterlikleri ve pazar kapasiteleri sınırlıdır. İnsanı başarısızlığa mahkûm eden rekabetçi bir toplumsal kültürde, sosyal ve kültürel sermayeleri sınırlı olan toplumsal kesimler, gelir hiyerarşisinde yukarıya doğru toplumsal hareketlilik olanağına sahip değildir.

Bu makale, Sennett’in çağdaş toplumun analizine giriştiği kuramsal yaklaşım ve kavramsal çerçeveden hareketle, üç eksenindeki sorunsalla tartışmaya katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bunlardan ilki, sanayi toplumunun bilindik ve gelenekleşmiş kurumsal yapıları aşınırken, bireylerin ve toplumsal grupların eylemlerine değerler ve ilkeler düzeyinde neyin yön verdiğidir. Aktörlerin hem kurumsal yaşantıda hem de gündelik pratiklerde düşünsel, davranışsal ve duygusal rol modellerden ve ahlaki kodlardan yoksun olmaları, insanlık durumunda ne türden gerilimler ortaya çıkarmaktadır? İkinci sorunsal, çağdaş toplumlarda sınıf bariyerlerinin hızla yükselmesiyle ilişkilidir. Refah toplumlarında, ücretli kesimlerin sosyo-ekonomik gerilemesi artış eğilimindedir ve eşitsizlikler toplumsal grupların parçalanmasına yol açmaktadır. Üçüncü sorunsal, gündelik toplumsal ilişkilerin gün geçtikçe uzun süreli etkileşimden kopması, sosyal etkileşimin geçici ve yüzeysel bir vaziyet almasının kişilerin dünyasında ne türden problemler ortaya çıkardığıyla bağlantılıdır. Bireyler, yüz yüze insan ilişkilerinden kaçmakta ve geçmişin cemaatik sıcak ilişkilerine dayanan değerler alanından uzaklaşmakta ve sosyal sorunların canlı bir ruhla toplumsal etkileşime dayalı olarak tartışıldığı etkileşimsel düzenden kopmaktadır.

1. İleri Kapitalizmde Yeniden Tasarlama, Kurumsal Parçalanma ve Toplumsal Güvensizlik

Sennett’e göre, ileri kapitalizm ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan fiili bir sistematik ortaya çıkarmıştır. Bu sistematığın özgün yönü, kurumsal pratiklerin çok boyutlu olarak esnekleşmesidir. Esneklik, çağcıl kurumsal yapılaşmaya yeni türden bir iktidar formu vermiştir. Bu iktidar sistemi, modernlikle birlikte kök salmış, kurumsal usul ve kaideleri çok yönlü olarak alt-üst etmiştir. Bu yerinden çıkmanın mahiyeti, çalışma yaşantısında esnek uzmanlaşmanın yaygınlaşması ve şirket hiyerarşilerinde otorite ilişkilerinin merkezsiz hale gelmesidir. Kurumların bürokratik rutini değişikliğe uğramıştır. Bunun olağan bir sonucu olarak kurumsal yaşantının belleğinde, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki düşünsel, duygusal ve pratik bağ kopmuştur. Çağcıl toplumların çalışma yaşantısında, kurumların yöneticileri, operasyonel prosedürleri standartlaştırmak için SIMS gibi yazılımlar kullanmaktadır. Bu yazılımlar sayesinde, büyük bir şirkette her birimin ne ürettiği, hangi birimlerin kapatılması gerektiği ve hangi personelin işten çıkarılabileceği takip edilebilmektedir. Bu teknolojinin kullanılmasıyla, şirket içi

Sennett’in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett’s Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

yönetimde iki kavram gündeme gelmiştir: Hiyerarşisizleştirme ve dikey bölünme. Hiyerarşisizleştirme, çok sayıda alt kademe çalışanı esnek modellerle kontrol etmeye olanak verirken; dikey bölünme, çalışanlara birden fazla görev yüklemek suretiyle otorite ilişkilerini güçlendirir.

Bu tür uygulamaların gönderme yaptığı terim “yeniden tasarlama”dır. Bunun anlamı, işten çıkarma pratiklerinin yaygınlaşmasıdır. Örneğin, Birleşik Devletler’de, 1980-1995 döneminde, işten çıkarılan işçi sayısı 13-39 milyon arasında değişmektedir. İleri kapitalist üretimde esnek uzmanlaşma pratikleriyle piyasaya farklı ve çeşitli ürünler ivedi biçimde sunulmaktadır. Küçük firmaların elastik ilişkilerle yönetilmesi ve tüketici talebine anında cevap vermek, bu türden bir üretim kapasitesinin esas mahiyetidir. Şirketler, birbirleriyle hem rekabet etmekte hem de işbirliği yapmaktadır. Kalıcı olmayan kumaş, tekstil ve makine parçaları gibi ürünler, kısa periyodlarla piyasaya sürülmektedir. Esnek üretim pratiklerinin yaygınlaşması, geçmişte ulusların zenginliği ve ulus- devletlerin itibarı için üretim yapan fabrikaların ortadan kalkmasına neden olmuştur. İmalat sanayideki gerilemenin bedelini geniş emekçi kitleler ödemektedir. İleri kapitalist ülkelerde yaklaşık olarak gelir hiyerarşisinin en üst yüzde 20’lik diliminin maddi yükselişi, en alt yüzde 20’lik dilimin tam yedi katıdır.

Merkezileşme olmadan yoğunlaşma pratiği ise bir şirketi ağlar biçiminde örgütlenmiş bir bütünün parçaları haline getirerek yeniden organize etmektir. Buradaki yönetim ve kontrol, organizasyondaki her grubun üretim ve kârlılık hedeflerine ulaşmada göreceli özgür olduğu yanılsamasına dayanmaktadır. Aslında, pratik bakımdan özgürlük yoktur; esnek organizasyonlar, nadiren kolay ulaşılabilen hedefler vermektedir. Her bir birim, kendi mevcut kapasitesinin çok üzerinde bir üretim ve kazanç ulaşmaya zorlanmaktadır. Hedefler arz ve talep gerçekliğiyle uyumlu değildir; kurumun üst yöneticileri baskıyla, nesnel olmayan satış ya da kâr hedefini nesnelmiş gibi göstererek performansı artırmaya çalışmaktadır (Sennett, 2016: 51-61). Bu durum, işle –fail arasında doğal olarak gelişen ve rızaya dayanan anlamlı ilişkinin alt-üst olmasına neden olmuştur. Çalışma ilişkilerinde el ile zihin, teknikle bilim, sanatla zanaat birbirinden ayrılmıştır (Sennett, 2019a: 33).

Sennett (2016: 9-10)’e göre, bu durumda, kavrayış ile ifade ediliş arasındaki mesafe açılmış ve insan zihni kaçınılmaz bir çatışkiyla karşı karşıya kalmıştır. Bireyler, bir yandan kendilerini var etmek için var gücüyle çalışmak zorundadır; öte yandan da çalıştıkça ve çabaladıkça, otorite ve sömürü ilişkilerine daha fazla gömülü hale gelmektedir. Çağdaş kapitalizmde, hem otorite ilişkilerinin hem de sömürünün bir gölge biçiminde ama daha da yıkıcı işlediği modelin pratik karşılığı esnekliktir. Esnek modellerle birlikte, kişilerin icra ettikleri işlere yükledikleri anlamın mahiyeti değiştirmiştir. Bireylerin biyografik yaşantılarında, ömür boyu yapılan bir işin doğal olarak gelişiminin aktığı bir mecra olan kariyerler normal, alışıldık ve bilindik çizgisinin dışına çıkmıştır. Çalışanlar ani manevralar ve keskin tercihlerle mevcut uzmanlık alanlarını terk etmeye, bir iş türünden diğerine geçmeye zorlanmaktadır. Esneklik, bireyler açısından radikal düzeyde kaygı yaratmaktadır. Hangi risklerin olumlu sonuç vereceği ve hangi rotanın seçilmesi gerektiği tam olarak bilinmemektedir.

Kurumsallıklar parçalanma eğilimindedir ve iş yaşamının talepleri, insanların yaşamlarını da başta aile hayatı olmak üzere aşındırmaktadır. Kritik eşikte gündeme gelmesi gereken sorunsal şudur: İçinde yaşadıkları kurumlar parçalanırken, insanları hangi değerler ve pratikler bir arada tutabilir? Sennett (2015: 10-11)’in de çerçevesini çizdiği gibi, parçalanın kurumsal dünyada, bireylerin başarılı olmak için üç güçlüğü aşmaları gerekir. Bunlardan ilki, süreçlerin deneyime aktarılamamasıyla ilişkilidir. Kurumsal yaşantı, bir hafızaya, tecrübeye ve öğrenilmiş bir yeterliliğe dönüşmemektedir. Kurumlar günümüz dünyasında uzun süreli çerçeveler sağlamamaktadır. Bireyler kendi içsel tutarlılıklarını ayakta tutacak ilkeler bulmakta zorlanmaktadır, bu eksende yaşamın kendiliğinden akan diyalektiği bozulmuştur. Görevden göreve, işten işe, bir yerden bir yere göç eden insanlar hem sosyal ilişkilerini hem de kendilerini yönetecek benlik duygusundan yoksundur. İkinci güçlük, mevcut yeteneklerin ve yeterliliklerin her an boşa çıkması ve değersizleşmesiyle bağlantılıdır. Şirketler çalışanlarından yeni beceriler talep etmektedir. Potansiyel yetenekler teknolojik değişimlere ayak uyduramamaktadır. Çalışanların sekiz, on yılda bir geniş çaplı eğitimden geçmeleri ve teknik kapasitelerini artırmaları gerekmektedir. Üçüncü güçlük, şirketlerin kurumsal hiyerarşilerinde, geçmiş başarıların bugünü garanti

Sennett’in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett’s Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

edemeyeceği ve yüksek performans gösteremeyen çalışanların işlerini kaybedecekleri gerçeğidir.

Şirket kurumsallığının orta ve alt kademelerinde gelecek kaygısı hâkim durumdayken; tepe yöneticiler benzer kaygılara sahip değildir. 1974’de büyük bir Amerikan şirketindeki CEO, orta düzeyli bir çalışandan otuz misli fazla kazanırken, 2004 yılında bu fark üç yüz elli ya da dört yüz kata çıkmıştır (Sennett, 2019a: 50). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün yakın zamanlı raporuna göre gelir eşitsizliğinin artış eğilimine girdiği 1990’lardan beri, yarım gün çalışan ya da eksik istihdam edilen işçilerin sayısı dikkate değer düzeyde artmıştır (Sennett, 2015: 20). Teknolojinin otomasyon devrimi, şirketlerin bürokratik piramidini derinlemesine etkilemiştir. Barkod okuyucular, ses tanıma teknolojileri, üç boyutlu obje tarayıcılar ve insan parmağı işlevi gören mikro makineler sayesinde şirketler, hem işçi hem de beyaz yakalı iş gücüne ihtiyaç duymaksızın, rutin işleri verimli bir şekilde yapabilmektedir (Sennett, 2015: 38).

Modern toplum, insanları işbirliği yapma konusunda vasıfsızlaştırmıştır. Vasıfsızlaştırmanın bir boyutu, nitelikli zanaatkar-emeğin yerine son teknoloji makinelerin ikame edilmesidir; diğer boyutu ise insanları maddi eşitsizliklerle tecrit etmektir. Bireyler, içsel enerjilerini aktüel hale getirmek ve vasıflarını geliştirmek için harekete geçtiklerinde, çok boyutlu sosyo-ekonomik baskılarla karşı karşıya kalmaktadır ve vasıfları ilerletmek için gerekli yoğunlaşmayı sağlayamamaktadır (Sennett, 2012: 18-19). Sennett’e göre bir diğer sorunsal, ileri modern toplumun saygı pratiklerini gündelik hayata yansıtıp yansıtmadığıyla ilişkilidir? Çağdaş dünyada, saygı, para ilişkileri ve işletme ideolojisinin kâr mantığıyla bastırılmakta ve gündelik hayatın insani özünü para, güç ve statünün nesnel ilişkilerinde ölüme terk edilmektedir. Bu koşullarda, en utanç verici gerçeklik, bireylerin geçim ve yaşam koşulları bakımından sosyo-ekonomik bağımlılıklarıdır. Kitlelerin bağımlılığına, piyasa ekonomisinin verdiği karşılık muhtaçlığın yerilmesi ve katı insani sınırların özendirilmesi biçimindedir. Yoksul ve muhtaç birine yardım etmek, kamusal bir politika olmaktan çıkarılmıştır. Bireylerin çocukluklarından beri rekabet kültürüyle inşa olan benliklerinde, merhamete ve insani duyarlılıklara yer yoktur.

5

Oysa, örgütlü modernliğin motivasyonu insanları bağımlılıklardan kurtarmaktı. Bu amacı yerine getirmek için işsizlik yardımı, iyi eğitim, tam zamanlı istihdam, bedava sağlık hizmeti, tatmin edici emeklilik hakları gibi toplumsal güvenceler sağlanmaktaydı. Yoksulluk, aşılması gereken bir sosyal sorun, herkesi ilgilendiren kamusal bir mesele olarak görülüyordu. Sennett’e göre, çağdaş kapitalizmin yeniden tasarlamacı ekonomik ve siyasal elitleri için ise özünde kamusal olan bu sorun alanlarının çözümü, devlet dışı bir mesele olarak görülmektedir: “Muhtaçlar devletten bağımsızdır” ilkesi, tavizsiz bir biçimde uygulamaya koyulmaktadır. Sorumluluk mevkilerini terk eden ulus-devletler işsizlik parasını kaldırmakta, sağlık güvencesini sadece parası olana tahsis etmekte ve iyi eğitimi geniş kitlelerden saklamaktadır (Sennett, 2019b: 113-115). Sennett’ in önerdiği çıkış yolu, klasik anlamıyla toplumsal eşitsizliklerin pratik kısıtlıklarına saldırmak yerine, gücünün zayıf kalmaya yazgılı olanlara nasıl saygı duyacağını tartışmaya girişmektir (2019b: 275-276).

Sennett, bu bağlamdaki sorunsalı, “Otorite” başlıklı kitabında derinleştirmiştir. Buna göre, çağdaş toplumlarda bireyler birbirlerine nasıl duygusal taahhütlerde bulunmaktadır ve bu taahhütler bozulduğunda, kişiler arasındaki duygusal bağlar ne yönlü biçimler almaktadır? Sennett’e göre tarihsel bakımdan her toplum bir takım sadakat, otorite ve kardeşlik bağları ortaya koymuş ve bu bağlar olmaksızın, toplumların kurumlarını işlevsel kılması ve yeniden üretmesi olanaklı olmamıştır (Sennett, 2021: 13). İleri kapitalist toplumsal formasyon ise tarihsel olarak kurulu, toplum-değer ilişkisi ilga etmiş ya da en azından tek bir ilkeye indirgemıştır. Piyasa, bireylerin birbirleriyle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen değer alanını aşındırarak sıfırlamıştır ve “fiyatı nedir” temel ilkesiyle yeniden inşa etmiştir. Toplumsal sınıfların sosyo-ekonomik dayanakları, piyasa güçleri tarafından yok edilmiş ve yeni türden bağımlılıklar yaratılmıştır. Toplumsal grupların inşa edilen bağımlılıkları ise telafi edilmekten ziyade, daha da istikrarsızlaştırılmıştır. Bireylere hiçbir şeyin güvencede olmadığı, gelir hiyerarşisinde yükselebilecekleri gibi, ani bir yön değiştirmeye, hiyerarşisinin dibine doğru yol alarak, sınıf ve statü kaybına uğramalarının normal olduğu öğretilmiştir. Sistemin vaazı şu yöndedir: Toplumsal konumu gerileyen ve sınıf düşen bireyler, bu durumlarından kişisel olarak sorumludurlar. Bu ekseninde, başarı ve

Sennett’in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett’s Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

başarısızlık bireyseldir ve en güçlü olanlar ayakta kalırken; zayıf olanlar muhtaç duruma düşerler (Sennett, 2021: 61,62).

2. Çok Boyutlu Gerilimler ve Sınıfın Özerkliği

Çağcıl dünyamızda yeni kapitalist kültür, rekabet ve verimliliği modern toplumun formlarından daha farklı amaçlarla kompoze etmiştir. İş bölümüne, otorite ilişkilerine ve sömürü pratiklerine yeni bir anlam atfetmiş, uygulama bakımından karmaşıklaşmış ve farklılaşmıştır. Farklılaşmanın bir boyutu, klasik anlamıyla imalata dayalı üretimden vazgeçilmesi ve imajların, tüketim kültürünün inşasına önem verilmesidir. İkinci boyutu, “beceri ekonomisi” olarak adlandırılan, üretim ilişkilerinin artık geniş ölçekteki iş gücü katılımını gerektirmeyen teknokratlaşmış bir uzmanlığı zorunlu kılmasıdır. Bu ekonomik sistem, yüksek finans, ileri teknoloji ve hizmet sektörünün gelişmiş alanlarındaki az sayıda genç işgücüyü varlığını sürdürmektedir. Yeni durumda, büyük kitleyi oluşturan orta yeteneklerdeki iş gücü kitlesi giderek gereksizleşmektedir. Ekonomi makinesi, daralan bir mesleki seçkinler grubunun tekelinde oldukça verimli olarak işlemektedir (Sennett, 2015: 65).

Sisteme tutunma şansı olmayan geniş toplumsal kesimler, yedek işgücü olarak bekletilmektedir. Ekonomi makinesinin hiyerarşik yapılaşmasında zar zor yer edinmiş orta ve alt düzey çalışan bireyler için ise işsizlik riski sürekli canlı tutulmaktadır. Çağcıl ekonomik modelin egemenleri ve yeni emek aristokratları şöyle bir vaazda bulunmaktadır: “Emekçi kitleler, eğer taleplerimize boyun eğmezseniz, sizleri işten atarız ve dışarda bekleyen yedek işgücünü sisteme dâhil ederiz.” Bunun anlamı, komuta mevkilerinde en üstte olan yüksek ücretli emek aristokralarının, artık değeri sermaye sahiplerine aktarmalarında, daha alt mevkilerdeki çalışanlara ihtiyaçlarının kalmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Yeni kapitalist sistematüğün zenginliğini üretmek ve yeniden üretmek için düşük düzeyli niteliklere sahip ve teknik kapasitesi yetersiz çalışanlara ihtiyacı yoktur. Az sayıdaki emek aristokrati bu işlevi yerine getirmektedir. Bu sistemin egemenleri yeryüzü bireylerine şöyle seslenmektedir: “Bizim toplumsal iktidarımızda, aşağıdan gelen bireyler ancak ve ancak çok yetenekli olurlarsa, saygın bir yer edinebilirler; bunun dışındakiler, asgari ücrete yakın bir gelirle çalışabilecek olan kiralıklardır”

En yeteneklilerin ve teknik bakımdan en iyi eğitilmilerin yüceltiği bu toplumsal sistemin gerilimleri, 19. yüzyıl vahşi kapitalizminden de daha yıkıcıdır çünkü klasik kapitalizm geniş toplumsal kesimlere bir gün onlarında iş sahibi olarak mülkiyet edinebilecekleri bir dünyanın umudunu aşılayabilmekteydi. Bugünün toplumsal sistemi ise tam da bu umut yok etmektedir. Artık varlıklıların varlıklarını korumak ve yeniden üretmek için yoksullara ihtiyacı olmadığı gibi tek bir şeye ihtiyaç vardır. Bu da, kolektif ve toplumsal olan her şeye düşman ve katı kurallarla işleyen bir rekabet kültürüdür. Sennett’e göre bu durumda, en çok toplumsal dayanışma pratikleri hasar almaktadır. İşbirliği duygusu, bireysellik karşısında her geçen gün mevzi kaybetmektedir çünkü para ve güç ilişkileri, gündelik etkileşimi yozlaştırmaktadır. Yüksek gelir grubu ve orta sınıf arasındaki sosyo-ekonomik mesafe her geçen gün açılmaktadır. ABD’de son elli yıl boyunca zenginlerin yüzde beşinin varlık paylaşımı %293 artarken, orta kesimin varlık paylaşımı sadece %8 artmıştır (Sennett, 2012: 235).

Geçici ve yarı zamanlı işler hizmet ekonomisinin en hızlı büyüyen sektörüdür. Orta sınıf mensubu ve üniversiteyi yeni bitirmiş bir genç, çalışma yaşamı boyunca on iki kere iş değiştirmektedir ve en azından üç defa temel yeteneklerini yenilemek zorundadır (2012: 199). Kısa vadeye odaklı bir politik ekonomide, insanlar uzun süreli kurumsal ilişkileri ve kalıcı değerleri aramaktadır. Geçmiş deneyimlerin birikimini yansıtan ve çağcıl toplumda en fazla saldırıya uğrayan alanların başında da iş etiği gelmektedir. Eski anlamıyla iş etiği, kişinin işle ilişkisini bir öz disiplin çerçevesinde kurgulaması, mükâfatları ertelemesi, çok çalışması ve sabırlı olmasına gönderme yapmaktaydı. Bu iş etiğinde, bireyler çalışma pratiğini yücelterek mükâfatları erteledikleri ölçüde, kurumların beklentilerini de tam olarak karşılamaktaydı. Ancak, bugünün dünyasında kurumlar hızla değişmektedir ve mükâfatı ertelemek anlamsız hale gelmektedir. Şirketini satıp başka iş kurmayı planlayan bir işveren için özveride bulunmak boş bir çaba olarak görülmektedir (Sennett, 2016: 112).

Sennett’in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett’s Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

20. yüzyılın başında, teknolojinin kullanımının yüksek düzeye ulaştığı ve işbölümünün çeşitliliğiyle öne çıkan fabrikalarında Henry Ford, günde beş dolar gibi hatırı sayılır bir ücret ödeyerek işçilerini kârına ortak etmişti. Ford'un fabrikalarındaki otomobil endüstrisi zanaata dayalı vasıflı işçilerin gün boyu bir tek motor ya da kaporta üzerinde birçok karmaşık görevi gerçekleştirdiği ve işçinin özerkliğini hissettiği bir endüstri yapılaşmasıydı. Fakat bu fabrikalarda, üretim bir endüstri haline gelince, vasıflı ustalara alternatif olarak uzmanlaşmış işçiler istihdam edilmeye başlandı. Bir süre sonra iş gücünün yüzde 55'i uzmanlaşmış işçilerden, yüzde 15'i montaj hattının çevresini temizleyen hademelerden ve ancak yüzde 15'i usta ve teknik elemanlardan oluşuyordu (Sennett, 2016: 41-43). 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, kapitalist ekonomide çok boyutlu bir anlam kayması ve pratik farklılaşma ortaya çıkmıştır. Kapitalist girişim imalat sanayinden hizmet sektörüne geçiş yapmış ve geniş toplumsal kitleleri istihdam hedefinden vaz geçmiştir.

Benzer bir kaçış çağdaş ulus devletlerde de gözlemlenmektedir. Çağdaş dünyamızda ulus-devletler, yurttaşının ne iş yapacağı, ne düzeyde mülkiyet edineceği ve nasıl iyi eğitim alacağı gibi geleneksel soruları bir yana bırakarak, sorumluluk mevkiinden çekildikçe, geniş toplumsal kesimler üzerindeki sosyo-ekonomik yük artmış, sınıfın baskınlığı ve belirleyiciliği göreceli bir özerklik kazanmıştır. Bu koşullarda, Sennett ve Cobb (2021: 84)'a göre, ileri kapitalist toplumlarda sınıflar hala bireylerin üretici işlevleriyle bağlantılı olmaya devam etmektedir ve sınıf ayrımları, eski toplumsal sistemlerden daha keskin biçimde büyümektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kâr amaçlı üretim, mülkiyetin tekeli karakteri ve sınıf çatışmasının varlığı bakımından hala sınıflı toplumlardır. Örneğin, yoksul kentli siyahlara yönelik araştırmalar, geçimlerini sağlamak ve barınmak için devlet yardımı aldıklarını ve bağımlılığı bir tür utanç hissiyle birlikte deneyimlediklerini göstermektedir (Sennett, 2021: 62). ABD' de, perakende satış alanında, restoranlarda ve diğer hizmet işlerinde çalışan sigortasız ve kısa süreyle istihdam edilenlerin sayısındaki artış dikkat çekicidir (Sennett, 2019: 41-42). Bu eksenle şirketler, üç stratejik girişimi tavizsiz biçimde uygulamaktadır: Geçicileştirme, katmansızlaştırma, ve doğrusal olmayan hiyerarşik yapılanma. Bu stratejiler, emek cephesinde şok etkisi yaratmayı hedeflemektedir. Şok etkisinin ortaya çıkardığı üç yeni durum dikkat çekicidir. İlki, çalışma düzenindeki eğretilişmeyle ilişki olarak biçimlenen kurumsal sadakatteki düşüştür. İkincisi, şirketlerdeki güvencesizleşme pratiklerinin rekabet kültürünün yaygınlaştırması, sınıf dayanışmasının azalması ve işçiler arasındaki enformel güvenin yok olmasıdır. Üçüncü ise çalışmanın akışkanlaşmasıyla birlikte kurumsal bilginin zayıflamasıdır (Sennett, 2015: 53).

Günümüzde çalışma yaşamındaki eğretilik ve güvencesizlik sınıf ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Sınıf otoritesi kendini kolaylıkla gizlemekte, gizlendikçe büyümekte ve kudreti artmaktadır (Sennett ve Cobb, 2021: 153). Örneğin, 1982-2002 arasında ABD'de çelik üretimi yılda 75 milyon tondan 102 milyon tona çıktığı halde, çelik işçilerinin sayısı 289.000'den 79.000'e düşmüştür (Sennett, 2015: 68-69). Sınıf durumunun göreceli özerkliğinin belirginleşmesi ve sömürünün yoğunlaşması, iş ahlakında da radikal yönlü sapmalara neden olmuştur. Artık yeni işler, bir şeyi o şeyin kendisi için iyi yapma arzusunun yıllar içerisinde kök salmasına izin vermeyecek kadar hareketlidir. (Sennett, 2015: 135). Çalışma yaşamındaki sosyo-ekonomik ivme kaybı, gündelik etkileşimin ruhunu da zedelemiştir. Bireyler, birbirlerini manipüle edilmesi, aşağılanması ve kırıp dökülmesi gereken nesneler olarak görmektedir. Yıkıcı bir kültürel ortamda, herkesin ortaklaştığı benzer sorunları saptamak olanaksız hale gelmektedir. Toplumsal sorun olarak addedilen şeyler, kamusal meselelerin varlığı görmezden gelinerek gündeme getirilmektedir ve kamusal olan sorun alanları örtbas edilmektedir (Sennett, 2013: 47-49).

Sonuç

Dünya sisteminin yıkıcı bir periyoda girdiği iki cihan savaşını değerlendirme dışı bırakırsak, sanayi kapitalizmi geniş toplumsal kesimleri ekonomik sistemin içine almayı başarmıştır. Bu kitlelerin ne iş yapacağı, kariyer çizgilerinin hangi yöne evrileceği ve mülkiyet kapasitelerin ne olacağı sorunsalları modern devletin çözüm iradesinin odak noktalarıdır. Modern toplumsal sistem, yurttaşlık haklarının

Sennett'in Sosyolojik Tahayyüllü: Kapitalizmin Yeni Formları, Çalışma İlişkilerindeki Dönüşümler ve Gündelik Yaşantı

Sennett's Sociological Imagination: New Forms of Capitalism, Transformations in Labor Relations and Everyday Life

gelişimiyle kapitalist kârın büyütülmesini paralel olarak gerçekleştirmiştir. Ulus-devlet bir büyük inşacı olarak hem sanayi kapitalizminin kurumsal yapılaşmasını gerçekleştirmiş hem de bir kültürel sistem olarak modern toplumsal yaşantıyı inşa etmiştir. Çok boyutlu olarak yapılanan çağdaş toplumsal yaşantının bireyleri de bu yapıya göre biçimlenmiştir. Geleneksel toplumsal sistemden ve feodal toplumun kalıntılarından çözülen toplumsal kitleler, bir yandan kentsel ortamda para ekonomisinin baskısıyla ücretli işçi olmaya zorlanmış ve artı değerın burjuvaziye aktarılmasında hayati bir rol oynamıştır ama öte yandan da yurttaşlıkla birlikte siyasal, sosyal ve ekonomik bir dizi hakları elde etmişlerdir.

Oy hakkı, tam zamanlı istihdam ve kişi dokunulmazlığı hukuksal bakımdan güvence altına alınmış ve gündelik hayatın bir parçası olarak her bireyin değer verdiği ve yücelttiği kamusal kazanımlar haline gelmiştir. 1945 sonrası dönemde kapitalist sistemin çok boyutlu dönüşümü, modernlikle birlikte yurttaşlığın tarihsel olarak inşa ettiği sosyal ve kültürel haklar setlerinin gerilemesini ve hatta ortadan kalkmasını hızlandırmıştır. İleri kapitalizmin toplumsal sisteminde tam istihdama, uzun süreli işlere, sağlık ve eğitim güvencesine yer yoktur. Bireyselleşmiş toplumda tek ölçüt, tüketim faaliyetlerine ne kadar katılabildiğin ve maddi bakımdan alternatiflerinin ne kadar fazla olduğuyla ilişkilidir. Tüketim eksenli özel alan sorunları, kamusal meselelerin önüne geçmiş ve sosyo-ekonomik kökenli meseleler siyasetten bağımsızlaşmıştır.

Kaynakça

- SENNETT, R. (2012). *Berber*. Çev. İ. Özküralpli. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2015). *Yeni Kapitalizm Kültürü*. Çev. A. Onocak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2016). *Karakter Aşınması*. Çev. B. Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2019a). *Zanaatkâr*. Çev. M. Pekdemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R. (2019b). *Saygı*. Çev. Ü. Bardak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, R ve COBB, J. (2021). *Sınıfın Gizli Yaraları*. Çev. M. K. Coşkun, Ankara: Heretik Yayınları.
- SENNETT, R. (2021). *Otorite*. Çev. K. Durand. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.